

artistic heritage of Ukrainian and Austrian writers. The attempt of productive many-sided comparative research has been offered from the point of view of artistic-style peculiarities of the novels of M. Khvyliovyi and F. Kafka.

The parallels and analogies between the works of the authors have been shown, own kinship of poetics and style of the novels through their expressionistic conception of the world has been offered. It has been determined that in the prose of both authors general principles of expressionistic poetics, exactly the community of the novels at general idea-topical, genetic and typological levels have been clearly embodied. The works of the authors are studied as a certain code of human relations, as a peculiar model of life.

Moral metamorphosis, embodied by the authors into the appropriate analogies-symbols in creative work, have been demonstrated by the actual examples. Symbolically at the typological level likeness of thematic and elevated loading, artistic means of the novels under analysis has been made apparent.

Key words: *comparative analysis, expressionistic conception of the world, moral metamorphoses, analogies-symbols, artistic-style reflections, passing motive.*

УДК 821.161.2-1/3.09 Шевченко Т.Г.:14 (049.3) (045)

НІНА ПОЛЯРУШ,
кандидат філологічних наук
(м.Вінниця)

Тарас Шевченко і літературно-критична думка 40-50 років XIX століття

Авторка статті намагається з'ясувати роль та значення Т.Шевченка і його літературно-критичних роздумів в літературному процесі 40-х-50-х років XIX століття. Зокрема, детально проаналізовано передмови до «Кобзаря» 1841 та 1847 років, щоденникові записи. Доведено, що Шевченко відіграв перманентну роль у розвитку літературної критики 40-50-х років XIX століття. З його іменем почався новий, вищий етап розвитку української літературної критики.

Ключові слова: *літературна критика, щоденник, листи, народність, реалізм.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... З погляду літературної критики 40-50 роки XIX століття прикметні насамперед початком і завершенням творчої діяльності Тараса Шевченка як «ферментуючого фактору критичної думки і переосмислення критеріїв оцінки художніх явищ» [1, с.72]. Ця думка є домінуючою у процесі дослідження означеної проблеми як старшого покоління дослідників – О.Білецького, М. Гудзія, Є.Кирилюка, П. Волинського, Є. Шаблювського, П.Федченка, – так і сучасних вчених: І. Дзюби, О.Забужко, В. Пахаренка, Р. Гром'яка та ін. Як відомо, Шевченко не був професійним критиком, він не є автором спеціальних студій літературно-критичного характеру, але з його іменем міцно пов'язано виникнення оригінальної самостійної естетичної системи, закладеної у художніх творах поета та у принагідних теоретичних виступах.

Формування цілей статті... Мета даної статті – визначити місце Тараса Шевченка у формуванні літературно-критичної думки 40-50-х років XIX століття.

Виклад основного матеріалу... Для реалізації поставленої мети з'ясуємо, якою була оцінка творчості поета його сучасниками Є. Гребінкою, Г. Квіткою-Основ'яненком, М. Максимовичем, М. Костомаровим та ін. Для з'ясування естетичних і літературно-критичних поглядів та критеріїв, якими послуговувався Шевченко у власній творчості і використовував їх при оцінці всіх мистецьких явищ, багато важать його художні твори, однак предметом нашого аналізу стануть літературно-критичні, публіцистичні та епістолярні матеріали, що мають більш безпосереднє відношення до поставленої проблеми. Це, насамперед, передмови до поеми «Гайдамаки», до «Кобзаря» 1847 р., рецензія «Бенефис г-жи Пиуновой» 1858 р. та щоденник, який вівся поетом з червня 1857 до липня 1858 року.

Усе, опубліковане на той час Т. Шевченком, читалося та обговорювалось освіченими людьми, поширювалося серед вузького кола друзів і приятелів. На слухну думку дослідника Р. Гром'яка, «виіршальний вплив на стан української літературно-критичної думки означеного періоду справили доля Т. Шевченка і його художня (опублікована і неопублікована, конфіскована царатом при арешті) спадщина» [1, с.73]. Уже в той час про Шевченка говорили як про геніального митця. «Кобзар» 1840 року, як скаже дещо пізніше І. Франко, «ся маленька книжечка відкрила немов новий світ поезії, вибухнула мов джерело чистої, холодної води, заясніла невідомою досі в

українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову. Були се немов народні пісні, та проте, щось зовсім відмінне від них» [3, с.276].

Дата виходу Шевченкової книжки бачилась сучасникам справді епохальною. Із щирим захопленням відгукнулися на неї Г. Квітка-Основ'яненко, А. Метлинський, П. Гулак-Артемівський, О. Афанасьєв-Чужбинський та інші українські літератори. Особливої уваги і сьогодні заслуговує стаття-трактат М. Костомарова «Кобзар» Тараса Шевченка». Надиханий тодішньою епохою, критик називає Кобзаря поетом «необыкновенного дарования». Через зіставлення творів Т. Шевченка з народною творчістю і писаннями М. Гоголя, М. Костомаров оцінює Кобзаря як національний духовний феномен української літератури. На думку критика, «Шевченко принадлежит к первоклассным поэтам славянского мира. Его место рядом с Мицкевичем и Пушкиным» [2, с.226]. Дослідник стверджує, що «независимо от всех эстетических достоинств его стихотворений, главное, что не только приковывает к нему читателя, но и ставит поэта выше уровня обычных писателей, это то, что явление Шевченко победоносно поражает старый предрассудок от удобно- и неудобнописательства на том или другом языке, в той или другой форме выражения» [2, с.227].

Для Костомарова очевидною була цінність поезії Шевченка, якій судилося змінити обличчя не тільки української літератури, утвердити її високу самоцінність, а й справити величезний вплив на розвиток літератури інших народів: «Проникаясь поэзией Шевченко, возникает и утверждается мысль и надежда возрождения массы (...) не только малороссийской, но вообще взятой... Вот отчего и великоросс, и поляк, и немец, и француз, если только у него есть поэтическое чутье и любящее сердце, не останется без влияния от поэзии Шевченко» [2, с.226].

Історія підтвердила висловлене М. Костомаровим про поета. Упродовж багатьох років творчість Великого Кобзаря та його незвичайна доля активізували людську думку і почуття. Його твори і нині є зразком для наслідування, або високим критерієм оцінки інших авторів і наступних поколінь.

Ферментаційний вплив творчості Шевченка яскраво демонструють його листи до рідних, знайомих, відгуки сучасників. Так, у листі до брата Микити від 15 листопада 1835 року молодий поет писав: «Микито, рідний брате! Та будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому... Так нехай хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу великими сльозами, бо мені тут стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу у сні що Тебе, Кирилівку (...) Не забудь же, напиши письмо, та по-своєму» [2, с.102]. У листі від 25 січня 1843 року він дякував Г. Тарнавському за «ласкаве слово» про «Гайдамаків» і нарікав, що ніхто ще в Україні не відгукнувся на поему і міркував: «Може, й там над ними сміються так, як тут москалі звуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет» [2, с.110].

Щиро вітав Шевченко появу першого українського історичного роману П. Куліша: «Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руської бесіде», і там вона добра, але по-нашому лучче. Розумний, дуже розумний і сердечний епілог вийшов; тільки ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив мені пахучого курева і так дуже, що я трохи не вчадів» (до П. Куліша від 5 грудня 1857 року) [2, с.324].

Цитовані листи підтверджують думку про домінування у ціннісній школі молодого тоді ще митця національного, того, що формувало народного поета.

Шевченко відчував постійну потребу в оцінці власної творчості. У зверненні автора поеми «Гайдамаки» (1841) до передплатників, користуючись такою нагодою, він розкриває ідейне спрямування свого твору, підкреслює зв'язок з фольклором та життям українського народу, а також висуває вимоги до літератури як могутньої сили впливу на народні маси. Автор поеми називає свій твір «мужицькою книгою», адресованою перш за все «громаді в сіряках».

Гнівний сарказм та слова зневаги поет спрямовує панам-землякам, які зреклися рідного народу, його мови, культури. Сам же з гордістю приймає звання «мужицького поета». Це був початок Шевченкової боротьби за народну літературу. Полемізуючи з російськими шовіністами про зміст літературного твору та його мову, він оспівує «Ярему в постолах», тобто представників народу, і висловлює впевненість у потенційних естетичних можливостях української мови. На думку поета, літературний твір має відповідати життєвій правді і служити людям.

Передмова до проєктованого нового видання «Кобзаря» 1847 року – це своєрідна ідейно-естетична декларація, у якій знайшло яскраве відображення розуміння народності, реалізму, ідейного змісту і спрямованості літератури, близької і зрозумілої народові. У зв'язку з цим Т. Шевченко ставить за приклад Р. Бернса, П. Шафарика, які залишилися вірними синами своїх народів, плідно творили на ниві рідної культури, поєднуючи у своїх творах життєву правду з доступною народу формою поезії. Актуальною і сьогодні є настанова поета на творче сприйняття і

використання досвіду інших культур, особливо слов'янських. Піддавав поет осуду спроби ідеалізації «темного кріпака», усвідомлюючи його рабську покiрність та пасивність.

Відповідно до висунутих критеріїв (глибоке знання інтересів, дум і сподівань народу, художньо-яскраве й правдиве зображення народного життя) Шевченко переглядав творчість Г. Сковороди, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського. У цих літературно-критичних присудах відображено більш зріле й глибоке розуміння поетом народності літератури та завдань народного митця, а також історичний підхід до оцінки літературних явищ минулого і зв'язок з фольклором. Однак Шевченко не вважає достатнім лише знання фольклору для розуміння сучасних проблем і прагнень народу. Набагато більшу можливість відкриває митцю лише його знайомство з життям народу та участь у національно-визвольній боротьбі: «Щоб знати людей, то треба пожити з ними, а щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотратилем чорнила й паперу. Отоді пишiте і друкуйте. І труд ваш буде чесним» [2, с.314].

Хоча передмова до «Кобзаря» та й сама збірка не були надруковані у зв'язку з арештом та засланням поета, його літературна декларація стала найвизначнішим ідейно-естетичним документом прогресивної української літератури того часу, програмою, яка визначила чітку етичну й естетичну орієнтацію передових митців на шляху реалізму й народності.

Своєрідною програмою театрального мистецтва з усіма його компонентами – від драматургії до манери сценічного втілення була рецензія Шевченка «Бенефис г-жи Пиуновой, январа 1858 г.». На думку поета, театр має бути вчителем публіки, де домінуватимуть не розважальні п'єси, а реалістичні, що мають громадсько-виховне значення. Очевидним є і те, що у цій рецензії на спектакль подано щепкінське розуміння реалізму в театральному мистецтві, стверджується громадсько-виховна спрямованість театру і його висока суспільна значимість.

Матеріали «Щоденника» Шевченка як одного з найвизначніших джерел його життєпису та ключ до розуміння його творчості дають змогу охарактеризувати погляди митця на літературу й мистецтво, їхню роль у суспільному житті, по-новому осмислити визначальні принципи його літературно-естетичних концепцій. Разом із прагненням захистити і возвеличити словом «малих отих рабів німих» у великого поета народилось щире звернення до побратимів по перу: «Друзі мої, щирі мої! Пишiте, подайте голос за ту бідну, брудну, опаскуджену чернь! За того зневаженого, безсловесного смерда!» [4, с.112].

Завдання літератури Т. Шевченко бачив у тому, щоб нещадно викривати вади самодержавства в ім'я високих гуманістичних ідеалів та соціальної справедливості. У зв'язку з цим найдієвішим літературним жанром він вважає сатиру: «Мені здається, що за нашого часу неминуче потрібна сатира і про наш середній стан, напівосвічений. Тільки щоб сатира була розумна і шляхетна. Така, приміром, як «Жених» Федотова або «Свої люди – сочтемся» Островського і «Ревізор» Гоголя» [4, с.31].

Важливою для розуміння філософських поглядів Шевченка, осмислення його світогляду є його заочна полеміка з польським філософом-ідеалістом Лібельтом. Великий Кобзар висловлює щире переконання у першості буття, природи перед свідомістю, залежності митця, літератури й мистецтва від суспільного буття: «Мені здається, що вільний художник настільки обмежений природою, що його оточує, настільки сама вона обмежена вічними, незмінними законами. А коли той вільний творець спробує хоч на волосину відступити від вічної красуні природи, він стає боговідступником, почварою моральною, як от Корнеліус і Бруні» [4, с.61].

Отже, послідовно захищаючи реалістичне мистецтво, Шевченко виступав проти натуралістичного копіювання, проти відірваності від життя, проти нав'язливого дидактизму й моралізаторства. Підтвердженням цієї думки є принципова оцінка ним «Народних оповідань» Марка Вовчка. Найбільше поета тут захоплювало глибоке знання життя народу, щире співчуття поневоленним, майстерна форма оповідань та їх прекрасна мова.

Шевченко завжди високо цінував думку літературної критики, жадібно чекав оцінок щодо своїх творів, жалівся на відсутність критики на свої твори, що «ніхто не гавкне, не лайне, неначе й не було мене», хоча таке рідко траплялося з творами талановитого, народного від природи поета.

Наділений витонченим почуттям критицизму і, зокрема, самооцінки, Шевченко відіграв перманентну роль у розвитку літературної критики 40-50-х років XIX століття. З його іменем почався новий, вищий етап розвитку української літературної критики.

Усе, написане Шевченком, сьогодні набуло універсального значення в контексті не тільки української, але й світової літературно-критичної думки. А тому перспективи його подальшого дослідження є безсумнівними.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття) / Р. Гром'як. – Тернопіль, 1999. – 224 с.

2. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія : у трьох книгах. Книга перша : навч. посіб. / за ред. П. Федченка. – К. : Либідь, 1996. – 416 с.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти тт. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41.
4. Шевченко Т. Щоденник / Т. Шевченко. – К. : Школа, 2003. – 270 с.
5. Шевченко Т. Твори : в 5-ти тт. / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1978.

Summary

Nina Poliarush

Taras Shevchenko and Literary-Critical Thought of 1840–1850-s

The author of the article makes an attempt to reveal the role and significance of Taras Shevchenko and his literary and critical reflections in the literary process of 1840–1850-s. In particular the foreword to «Kobzar» of 1841 and 1847, diary notes have been analyzed in details. It is proved that Shevchenko played permanent role in the development of literary criticism in 1840-s – 1850-s. The new, higher stage of development of Ukrainian literary criticism began with his name.

Key words: *literary critics, dairy, letters, national character, realism.*

УДК 821.161.2-1/3.001.83 Шевченко Т.Г. (045)

ІРИНА РУСНАК,

*доктор філологічних наук, професор
(м.Вінниця)*

Дмитро Яворницький – популяризатор творчості Тараса Шевченка

У статті розглянуто літературно-критичну і публіцистичну творчість Дмитра Яворницького, присвячену творчості Тараса Шевченка, популяризаторську діяльність ученого. Авторка також охарактеризувала маловідому поетичну спадщину митця, наскрізь пройняту шевченківськими мотивами й образами.

Ключові слова: *Дмитро Яворницький, шевченкіана, шевченківські мотиви.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Дмитро Яворницький (1855–1940) – видатний український історик і археолог, етнограф і фольклорист, археограф і письменник. Великий працелюб і подвижник на загальнокультурній ниві зробив стільки корисного для України, прийдешніх поколінь, що без його творчого доробку не була б повноцінною вся українська історико-культурна спадщина. З ім'ям ученого пов'язана насамперед велика праця щодо збирання й вивчення матеріалів про героїчні сторінки історії запорозького козацтва. Сьогодні добре відомими є його історичні праці «Дніпрові пороги: географічно-історичний нарис» (Дніпропетровськ, 1989), «Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська Запорізьких низових козаків» (Дніпропетровськ, 1990), «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний» (Дніпропетровськ, 1991), «Історія запорозьких козаків» (Львів, 1990–1992; Київ, 1990–1993), «Вольності запорозьких козаків» (Дніпропетровськ, 2002), «До історії степової України» (2004), «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу» (Дніпропетровськ, 2005), «Україно-руське козацтво перед судом історії» (Львів, 2010) й інші. Однак тільки вузькому колу фахівців доступна шевченкіана Д. Яворницького, котрий в одній зі своїх праць зазначав: «Вештаючись по всіх світах, вишукуючи та добуваючи скрізь ріжну старовину та всілякі рідкості, я здобув, між іншим, великий, коштовний, несподіваний для самого себе матеріал, який стосується до біографії нашого великого українського поета Т.Г. Шевченка» [19, с. 113].

Аналіз досліджень і публікацій... Темою шевченкіани у творчій спадщині Д. Яворницького в різні роки цікавилися С. Абросимова [1; 2], О.І. Журба [6], С. Кіржаєв [7], Ю. Марголіс [8; 9], А. Перкова і В. Єкшов [11], І. Руснак [12; 13; 14], А. Фоменко [15], М. Чабан [17]. Та найбільш визнаним авторитетом у дослідженні цієї проблеми стала М. Олійник-Шубравська. У статті «Д.І. Яворницький – популяризатор творчості Т.Г. Шевченка» (1961) вона вперше ґрунтовно осмислила вагомий вклад ученого в українську шевченкіану [10]. Згодом цей матеріал став частиною знакової про життя і творчість історика Запорозького краю монографії «Д.І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність» (1972).

Звісно, час, коли з'явилися окремі з названих праць, залишив на них помітний відбиток. Висновки М. Олійник-Шубравської зводилися до одного: шевченкознавчі розвідки Д. Яворницького позначені обмеженістю світогляду вченого, впливом на нього ліберально-